

דברים בפתיחת שנת המשפט התשס"ב*

אהרן ברק**

אישי הנשיא, מורי ורבותיי,

מדינת ישראל נמצאת כיום במאבק חריף כנגד הטרור. בעבר היינו מהמדינות הדמוקרטיות הבודדות שסבלו מתופעה זו. העולם עמד ושתק. כיום מבינות מדינות דמוקרטיות רבות - ובראשן ארצות הברית - עד כמה מסוכן הוא הטרור. מדינות שונות נותנות כיום ידן למלחמה בטרור. הניסיון הישראלי במלחמה בטרור הפך להיות נכס שרבים טובים מבקשים ללמוד ממנו. כך בתחומי הביטחון והאבטחה - בים, באוויר וביבשה. כך גם בתחום המשפט. שופטים, פרופסורים למשפט ועורכי דין ברחבי העולם המערבי פונים אלינו ושואלים: כיצד התמודדתם עם הטרור; כיצד הצלחתם להילחם באפקטיביות בטרור ולשמור על דמותכם כחברה דמוקרטית. אכן, לא קלה הייתה המלאכה. לא תמיד הצלחנו בה. אך בהסתכלות כוללת נדמה שעמדנו במבחן. בהרצאה שנשא השופט ברנן - מגדולי השופטים של בית המשפט העליון האמריקאי - בישראל ב-1987, הוא ציין:

* דברים שנישאו ביום 24.10.2001.

** נשיא בית המשפט העליון.

ישראל, ולא ארצות-הברית, היא התקווה לבנייתן של הלכות שיפוטיות השומרות על זכויות אדם כנגד הדרישות של ביטחון לאומי... מדינות העולם, אשר יעמדו בסיכונים פתאומיים לביטחונן, יביטו על נסיונה של ישראל בטיפול בהמשברה הביטחוני הנמשך, ועשויות למצוא בנסיון זה את המומחיות לדחות טיעונים ביטחוניים שישראל מצאה אותם כחסרי יסוד ואת האומץ לקיים זכויות אדם שישראל מקיימת אותן בלי לפגוע בביטחונה... לא אתפלא, אם בעתיד, ההגנה הכללית הניתנת לזכויות האדם בזמנים של סכנה עולמית תושפע מנסיונה של ישראל במאבקה לשמר בו זמנית את החירות של אזרחיה ואת הביטחון הלאומי.¹

גישתנו ליחס בין ביטחון וחירות מבוססת על שלוש תפיסות יסוד: ראשית, המאבק בטרור אינו נעשה "מחוץ" למשפט. המאבק בטרור נעשה "בתוך" המשפט ובכלים שהמשפט מעמיד למדינה הדמוקרטית. אכן, טרור אינו מצדיק את זניחתן של הנורמות המשפטיות. המאבק בטרור - ככל מאבק אחר - נעשה על פי המשפט ועל פי כלליו. בכך אנו נבדלים מהטרוריסטים עצמם. אלה פועלים כנגד המשפט ותוך הפרתו ורמיסתו. ואילו מדינת ישראל, כמדינה דמוקרטית שוחרת חוק, פועלת במלחמתה בטרור במסגרת המשפט ועל פיו. היטיב להביע זאת השופט ח' כהן לפני למעלה מעשרים שנה, בציינו:

1 W. Brennan, *The Quest to Develop a Jurisprudence of Civil Liberties in Times of Security Crises* (1987).

ומה נשתנתה לחימת המדינה מלחימת אויביה, שזו נלחמת תוך כדי שמירת החוק, ואלה נלחמים תוך כדי הפרת החוק. עוצמתה המוסרית וצדקתה העניינית של לחימת השלטונות תלויות כל כולן בשמירתם של חוקי המדינה: בויתור על עוצמתה זו ועל צדקתה זו של לחימתה, משרתים השלטונות את מטרות האויב. הנשק המוסרי אינו נופל בחשיבותו מכל נשק אחר, ואולי עולה עליו - ואין לך נשק מוסרי יעיל משלטון החוק. מוטב שידע כל מי שצריך לדעת, ששלטון החוק בישראל לעולם לא ייכנע לאויביה.²

אכן, המלחמה נגד הטרור היא מלחמה של מדינה שומרת חוק ושל אזרחים ותושבים שומרי חוק כנגד מי שביד גסה - וללא כל רגש אנושי - מפריים את החוק. זוהי, אפוא, לא רק מלחמתה של המדינה כנגד הקמים עליה; זוהי גם מלחמתו של המשפט כנגד הקמים עליו. על כן אינה מקובלת עליי הגישה שלפיה, כאשר התותחים יורים, המוזות שותקות; או, בלשונו של קיקרו, "בעת מלחמה מחרישים החוקים". אמרות אלה אינן משקפות לא את הרצוי ולא את המצוי. דווקא כאשר התותחים יורים, אנו זקוקים למוזות. דווקא בעת לחימה אנו זקוקים לחוקים. באחת הפרשות (בתקופת מלחמת המפרץ) שבה נזקקתי לדימוי זה של ירי תותחים ושתיקת המוזות, כתבתי:

כאשר התותחים יורים, המוזות שותקות. אך גם כאשר התותחים יורים חייב המפקד הצבאי לשמור על החוק. כוחה של חברה לעמוד כנגד אויביה מבוסס על הכרתה, כי היא נלחמת

2 בג"ץ 320/80 קוואסמה ואח' נ' שר הביטחון ואח', פ"ד לה(3) 113, 132.

עבור ערכים הראויים להגנה. שלטון החוק הוא אחד מערכים אלה.³

אכן, "גם כאשר תותחים רועמים והמוזות שותקות, המשפט קיים ופועל וקובע מותר ואסור, חוקי ובלתי חוקי. ומשקיים משפט, קיים גם בית משפט הקובע מה מותר ומה אסור, מהו חוקי ומהו בלתי חוקי".⁴ היטיב להביע זאת השופט חשין בציינו:

לא ניחלש במאמצינו לעשות לשלטון החוק. חייבנו עצמנו בשבועה לשפוט משפט צדק, להיות משרתיו של החוק, ונהיה נאמנים לשבועתנו ולעצמנו. גם בהריע שופרות המלחמה ישמיע שלטון החוק את קולו...⁵

ברוח זו הוקמו בשעתו בתי משפט צבאיים לערעורים בשטחי יהודה והשומרון וחבל עזה בעקבות פסיקתו של בית המשפט העליון. היה זה ידידי הטוב, הנשיא שמגר, אשר פסק את הדין. וכך כתב הנשיא שמגר:

אינני שותף לתפיסה המונחת ביסוד ההשקפה, שלפיה יש להציב את המהירות כפשוטה כחזות הכול. הליכים משפטיים משרתים מטרה עיקרית, והיא עשיית דין צדק תוך הבטחת מראית פני הצדק. כל היתר הוא, בדרך כלל, פועל יוצא מכך: השלטת החוק והחדרת התודעה בדבר כוחו, קבלת המרות של החוק, עוצמתו כמכשיר לשירוש של הפשיעה בדרך

3 בג"ץ 168/91 מורכוס נ' שר הביטחון, פ"ד מה(1) 467, 470.

4 דנג"ץ 2161/96 שריף נ' אלוף פיקוד הצפון, פ"ד נ(4) 485, 491.

5 בג"ץ 1730/96 ואח' סביח ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה והשומרון ואח', פ"ד נ(1) 353, 369.

כלל ושל הטרור בפרט, ההרתעה הנובעת מכך
ומשמעויות נלוות אחרות, כל אלו הן תוצאות
הנגזרות מעשיית דין צדק ולא חליפיו.⁶

אכן, כל המבנה המשפטי והשיפוטי שהוקם בשטחי יהודה, שומרון
ועזה, וכל המבנה של הביקורת השיפוטית על החלטות המפקד הצבאי הם
אות כבוד לדמוקרטיה הישראלית. היא טיפלה במצב עדין ורגיש זה
באחריות, ביושרה ובאומץ. לנשיא שמגר תרומה חשובה ומכרעת בכל
אלה הן בתפקידו כפרקליט צבאי ראשי וכיועץ המשפטי למערכת הביטחון,
הן בתפקידו כיועץ משפטי לממשלה והן בפסיקתו רבת ההיקף בבית
המשפט העליון. הנה כי כן, תפיסת היסוד ה**ראשונה** המאפיינת את מאבקה
של מדינת ישראל בטרור היא כי זהו מאבק בגדרי המשפט הנעשה על פי
הנורמות של המשפט והנבחן בבתי המשפט.

תפיסת היסוד ה**שנייה** המאפיינת את מאבקה של מדינת ישראל
בטרור היא כי מאבק זה צריך להיעשות תוך איזון ראוי בין שני ערכים
ועקרונות נוגדים. **מחד גיסא** מונחים הערכים והעקרונות הקשורים בביטחון
המדינה ואזרחיה. זכויות אדם אינן יכולות להצדיק בכל מקרה ובכל מצב
פגיעה בביטחון המדינה. זכויות אדם אינן במה לכיליון לאומי. חוקה אינה
מרשם להתאבדות לאומית. **מאידך גיסא** מונחים הערכים והעקרונות
הקשורים בכבוד האדם ובחירותו. ביטחון המדינה לא יכול להצדיק פגיעה
בזכויות האדם בכל מקרה ובכל מצב. ביטחון המדינה אינו היתר בלתי
מוגבל לפגוע בפרט. בין ערכים ועקרונות נוגדים אלה נדרש איזון. אף אחד

6 בג"ץ 87/85 ג'מאל ארג'וב נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, פ"ד מב(1) 353,
.378.

מהם אינו יכול לשלוט בכיפה לבדו. עמדתי על כך באחת הפרשות שעסקה במעצר מנהלי, בצייני:

אין מנוס - בחברה דמוקרטית שוחרת חופש וביטחון - מאיזון בין החירות והכבוד לבין הביטחון. אסור שזכויות האדם יהפכו קרדום לשלילת ביטחון הציבור והמדינה. נדרש איזון - איזון עדין וקשה - בין החירות והכבוד של הפרט לבין ביטחון המדינה וביטחון הציבור.⁷

איזון זה מבוסס על הצורך למצוא סינתזה בין הערכים והעקרונות המתנגשים. סינתזה זו משקפת את מהותו העשירה והבשלה של עקרון שלטון החוק. מהות זו היא כפולה: ראשית, השלטת החוק. זהו ההיבט הפורמלי של שלטון החוק. עמד על כך הנשיא שמגר בציינו כי

לא יתואר ממשל תקין, אם אינו שוקד על קיומו של שלטון החוק, כי הוא שבונה את חומת המגן בפני האנרכיה והוא שמבטיח את קיום הסדר הממלכתי.⁸

שנית, השלטתו של החוק הראוי, המהווה איזון ראוי בין פרט לכלל. זהו ההיבט המהותי של שלטון החוק. בצדק ציין פרופ' זמיר כי "הציות לחוקים מבטיח סדר ויציבות, אך לא חירות או רווחה. ביצוע נאמן של חוקי עוול אינו משרת את כבוד האדם אלא, להיפך, עלול לדכא את האדם".⁹ אך מעבר לכך: סינתזה זו היא מהותה של הדמוקרטיה עצמה, המבוססת

7 דנ"פ 7048/97 פלוניס נ' שר הביטחון, פ"ד נד(1) 721, 741.

8 בג"ץ 428/86 ואח' ברזילי ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד מ(3) 555, 505.

9 י' זמיר, הסמכות המינהלית (התשנ"ו, כרך א) 59.

הן על שלטון הרוב והן על חירותו של הפרט. דמוקרטיה אינה רק שלטון הרוב; דמוקרטיה אינה רק זכות הפרט. דמוקרטיה - כמו שלטון החוק - היא איזון ראוי בין שלטון הרוב לזכות המיעוט והיחיד. במסגרת גישה מאזנת זו פסקו בתי המשפט בכלל, ובית המשפט העליון בפרט, את הלכותיהם בכל הנוגע למלחמתה של המדינה בטרור הפוקד אותה. מחד גיסא, הוכר כוחה של המדינה להגן על ביטחונה וביטחון אזרחיה. מאידך גיסא, הודגש כי יש לשמור על זכויות הפרט. נקודת האיזון בין הערכים והעקרונות המתנגשים אינה קבועה. היא משתנה מעניין לעניין, מסוגיה לסוגיה. אופי הפגיעה הטרוריסטית בביטחון המדינה והתגובה לה משפיעות על אופי ההגנה על חירותו של הפרט וכבודו. כך, למשל, כאשר השאלה הייתה אם רשימת מועמדים המזוהה עם קבוצת "אל-ארד", אשר שללה את שלמות המדינה וקיומה, רשאית להשתתף בבחירות לכנסת, השיב בית המשפט העליון בשליחה. השופט זוסמן עמד על כך כי ישראל היא "דמוקרטיה מתגוננת" אשר בידה הכלים להגנה על קיום המדינה¹⁰. כאשר התגובה כנגד הטרור הייתה בגירוש הטרוריסטים משטחי יהודה ושומרון, הדגשנו כי יש לקיים את כללי הצדק הטבעי; ואם הם לא קוימו מראש, יש לקיימם בדיעבד¹¹. כאשר התגובה כנגד הטרור הייתה בהריסת מבנים בכפרי יהודה ושומרון, עמדנו על הצורך לפעול במידתיות¹². כאשר האמצעים הנדרשים כנגד טרוריסטים היו מכוונים למעצר מנהלי, הדגשנו כי תכליתם של דיני

10 ע"ב 1/65 ירדור נ' יושב-ראש ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית, פ"ד יט(3) 365, 390.

11 בג"ץ 5973/92 ואח' האגודה לזכויות האזרח בישראל ואח' נ' שר הביטחון ואח', פ"ד מז(1) 267.

12 בג"ץ 5510/92 תורקמאן נ' שר הביטחון ואח', פ"ד מח(1) 217.

המעצר המנהלי היא כפולה. "מחד גיסא, שמירה על ביטחון המדינה; מאידך גיסא, שמירה על כבודו ועל חירותו של כל אדם". ציינו כי "שמירה על ביטחון המדינה היא אינטרס חברתי שכל מדינה מבקשת להגשימו. במסגרת זו, מכירות מדינות דמוקרטיות שוחרות חופש ב"מוסד" המעצר המינהלי". כן קבענו כי "הגנה ושמירה ... על החירות והכבוד פרוטות גם על חירותו ועל כבודו של מי שהמדינה מבקשת לעוצרו במעצר מינהלי"¹³. על רקע זה פסקנו כי "ניתן לאפשר - במדינה דמוקרטית שוחרת חופש וביטחון - מעצר מינהלי של אדם אשר ממנו עצמו נשקפת סכנה לביטחון המדינה, אך אין להרחיב אפשרות זו לעבר מעצרו של אדם שממנו עצמו אין נשקפת כל סכנה לביטחון המדינה, והוא מהווה אך "קלף מיקוח". כאשר התגובה כנגד הטרור התבטאה בדרכי חקירה חריגות הפוגעות בשלמות הגוף של הפרט ופוגעות בכבודו כאדם, תוך שהבסיס המשפטי היחיד שהציגה המדינה לחוקיות החקירות, הוא בהגנת הצורך, דחינו גישה זו. ה"צורך" היא הגנה הפועלת למפרע (*ex post facto*). היא אינה היתר מראש (*ex ante*). ובאשר לדינים הכלליים החלים בחקירה ציינו כי

בגיבוש כללי החקירה, מתנגשים שני ערכים או אינטרסים. מחד גיסא, הרצון לחשוף את האמת, ובכך להגשים את אינטרס הציבור בגילוי עבירות ובמניעתן. מאידך גיסא, הרצון להגן על כבוד האדם של הנחקר ועל חירותו. אכן, אינטרסים וערכים אלה אינם מוחלטים. חברה דמוקרטית, שוחרת חופש, אינה מוכנה שחוקרים ישתמשו בכל האמצעים על-מנת לחשוף את האמת. ... לעתים מחיר האמת הוא כה גבוה שחברה דמוקרטית אינה מוכנה

13 עניין פלוניס, לעיל, הערה 7, בע' 740.

לשלמו אך באותה מידה חברה דמוקרטית שוחרת חופש מבקשת להילחם בפשיעה ומוכנה שחקירה תפגע בכבוד האדם ובחירותו של הנחקר ובלבד שהפגיעה היא לתכלית ראויה והפגיעה אינה מעבר לנדרש. ...

...
עניין לנו אפוא בהתנגשות בין ערכים, ובאיוון בין הערכים המתנגשים.¹⁴

תפיסת היסוד השלישית אשר מוצאת ביטוי במספר פסקי דין היא כי, מטבע הדברים, כל נקודת איוון תטיל מגבלות אלו או אחרות הן על זכויות האדם והן על ביטחון המדינה. אין לקיים איוון ראוי כאשר זכויות האדם מקבלות את מלוא ההגנה - כאילו אין טרור; ואין לקיים איוון ראוי כאשר ביטחון המדינה מקבל את מלוא ההגנה - כאילו אין זכויות אדם. האיזון והפשרה הם מחיר הדמוקרטיה. אך זהו מחיר שכדאי לשלמו. עמדתני על כך בפרשה שעסקה באמצעי חקירה מיוחדים, תוך שציינתי:

מודעים אנו לכך כי פסק-דיננו זה אינו מקל את ההתמודדות עם מציאות זו. זה גורלה של דמוקרטיה, שלא כל האמצעים כשרים בעיניה, ולא כל השיטות שנוקטים אויביה פתוחות לפניה. לא פעם נלחמת הדמוקרטיה כאשר אחת מידיה קשורה לאחור. חרף זאת, ידה של הדמוקרטיה על העליונה, שכן שמירה על שלטון החוק והכרה בחירויות הפרט, מהוות מרכיב חשוב בתפיסת ביטחונה. בסופו של יום,

14 בג"ץ 5100/94 ואח' הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד נג(4) 817, 835.

הן מחזקות את רוחה ואת כוחה ומאפשרות לה
להתגבר על קשייה.¹⁵

אכן, דווקא כאשר התותחים יורים, נעשה הכל כדי להבטיח שמחננו יהא נקי, כי פעולותינו תהיינה על פי החוק, וכי שאיפתנו תהיה חברה המכבדת את האדם ואת חירותו; דווקא כאשר התותחים יורים, נדאג להגברת הדמוקרטיה שלנו תוך איזון ראוי בין כלל ופרט. אנו מבקשים להקים כאן מדינה אשר ערכיה הם של מדינה יהודית ודמוקרטית. אנו מבקשים להקים על מדינה אשר תפתור את בעייתנו של העם היהודי ותיתן ביטוי למורשתו ולשמור עליה. אנו מבקשים להקים כאן מדינה דמוקרטית שתהא מופת בחינת "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"¹⁶. לשם כך אנו חייבים להבטיח כי במדינת ישראל יקוים שלטון החוק, ותקוים בה דמוקרטיה אמיתית - הן בתקופות רגיעה והן בתקופות טרור; עלינו להבטיח כי יקוים אותו איזון עדין השומר על אינטרס הכלל, מזה, והמכבד זכויות אדם, מזה. אכן, רק מדינת ישראל חזקה, בטוחה ויציבה תוכל להגשים את חירותו של האדם ואת כבודו ובכך תבטיח את ערכיה כמדינה יהודית ודמוקרטית; ורק מדינת ישראל הבנויה על יסודות כבוד האדם וחירותו תוכל להבטיח את עוצמתה, את מוסריותה ואת שמירת כוחה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. הנה כי כן, האיזון בין הביטחון מזה וזכויות האדם מזה אינו פרי של חוסר עמדה ברורה. אין הוא ביטוי לפשרנות בלתי נסבלת. נהפוך הוא: האיזון הראוי בין הביטחון לחירות האישי הוא פרי עמדה ברורה המכירה בחיוניותו של הביטחון ובנחיצותו של זכויות האדם.

15 שם, בע' 845.

16 ישעיהו ב, ג; מיכה ד, ב.

כאשר בית המשפט פוסק את הלכתו בדבר האיזון הראוי בין ביטחון המדינה לבין חירות הפרט, הוא נתקל לא פעם בטענות משני הצדדים. שוחרי זכויות האדם טוענים כי בית המשפט מגן יותר מדי על הביטחון ופחות מדי על זכויות האדם. שוחרי הביטחון טוענים כי בית המשפט מגן יותר מדי על זכויות האדם ופחות מדי על הביטחון. לעתים קרובות המעלים טענות אלו קוראים רק את המסקנה השיפוטית בלא לעמוד על ההיגיון השיפוטי, המבקש לקיים איזון ראוי בין הערכים והעקרונות המתנגשים. במצבים אלה אין לו לבית המשפט אלא לחזור על דבריו של מ"מ הנשיא (כתארו אז) לנדוי שנכתבו לפני למעלה מעשרים שנה בפרשת דויקאט:

... יש לנו מקורות כשרים לפסיקתנו ואין לנו צורך, ואף אסור לנו בשבתנו לדין, לערב בה את השקפותינו האישיות כאזרחי המדינה. אבל עדיין רב החשש שבית-המשפט יראה כאילו נטש את מקומו הראוי לו וירד אל תוך זירת הוויכוח הציבורי, ושהחלטתו תתקבל על-ידי חלק מן הציבור בתשואות ועל-ידי חלקו האחר בדחייה גמורה ונרגשת. במובן זה אני רואה עצמי כאן, כמי שחובתו לפסוק על-פי הדין בכל עניין המובא לפני בית-משפט כדין, היא דווקא כופה עלי הר כגיגית, ביודעי היטב מראש שהציבור הרחב לא ישים לבו להנמקה המשפטית אלא למסקנה הסופית בלבד ובית-המשפט בתור מוסד עלול להיפגע במעמדו הראוי לו, מעל למחלוקות המפלגות את

הציבור. אך מה נעשה וזה תפקידנו וזו חובתנו
כשופטים.¹⁷

אכן, קשה הוא תפקידו של בית המשפט בתקופות של מתח וטרור. "אך מה נעשה וזה תפקידנו. וזו חובתנו כשופטים". במשימה זו יעמדו שופטי ישראל. מבחינתנו כשופטים, השפיטה אינה תפקיד. זו צורת חיים. זו צורת חיים שאין בה רדיפה אחר עושר חומרי; זו צורת חיים שאין בה חיפוש אחר פרסומת ויחסי ציבור. זו צורת חיים המבוססת על עושר רוחני; זו צורת חיים שיש בה חיפוש אובייקטיבי ונייטרלי אחר האמת. לא כוחניות, אלא שיקול דעת; לא שררה, אלא צניעות; לא עוצמה, אלא חמלה; לא שמן, אלא שם טוב; לא ניסיון לרצות את הכל, אלא עמידה איתנה על ערכים ועקרונות; לא כניעה לקבוצות לחץ או פשרה עמן, אלא עמידה על הגשמת הדין; לא הכרעה לפי משבי רוח חולפים, אלא הליכה עקבית על בסיס תפיסות עומק וערכי יסוד. אמת, שפיטה היא צורת חיים שיש בה הסתגרות מזה; שיש בה ניתוק מהמאבקים החברתיים והפוליטיים; שיש בה מגבלות על חופש ההתבטאות והתגובה; שיש בה מידה רבה של בדידות והפנמה. אך זו אינה צורת חיים שיש בה ניתוק מהחברה. אין לבנות חומה בין השופט לבין החברה שבה הוא פועל. השופט הוא חלק מעמו, והוא נע עמו.

וכאן המקום לחזור לחברי הטוב, הנשיא שמגר. כזה הוא הנשיא שמגר. התרחקות מפרסומת ויחסי ציבור; עושר רוחני; חיפוש אובייקטיבי ונייטרלי אחר האמת; שיקול דעת; צניעות; חמלה; שם טוב; עמידה איתנה על ערכים ועקרונות; ואזרחות טובה - מופת של משפטן מעולה, שופט

17 בג"ץ 390/79 דויקאת נ' ממשלת ישראל, פ"ד לד(1) 1, 4.

מצוין ואזרח שכל חייו קודש לשירות הציבור והמדינה. אין כמוהו ראוי לפרס הלשכה. ברכות לו - לקבלת הפרס; וברכות ללשכה - על החלטתה הראויה.

ולבסוף, לשופטים, לעורכי הדין ולעובדי מערכת בתי המשפט - ברכות לפתיחתה של שנת משפט חדשה. כולנו בני משפחה אחת - היא משפחת המשפט. הבה נשתף פעולה; הבה נמעיט במחלוקות מיותרות; הבה נפעל גם ביחסינו הפנימיים ברוח האיזון והפשרה; הבה נעשה הכל להשכנת שלום - שלום בינינו לבין שכנינו; שלום בינינו לבין עצמנו.